

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه
عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی
فارسی مطبوعهٔ منشی نول کشور (بر
اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ
ملی جمهوری اسلامی ایران) ۷۹/۹۳

شاهنامه فردوسی، حکیم ابولقاسم
فردوسی طوسی، کانپور، ۱۲۲۶ق.
/ ۱۹۰۹م، مأخذ: کتابخانهٔ ملی
جمهوری اسلامی ایران.

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه‌عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی مطبوعه منشی نول کشور (بر اساس نسخه‌های موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران)

* علی بوذری

تاریخ دریافت: ۹۹/۶/۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۲۲

صفحه ۷۹ تا ۹۳

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

منشی نول کشور روزنامه‌نگار، مترجم و ناشر هندی است که با نشر کتاب به زبان فارسی در ترویج زبان و ادب فارسی در خارج از مرزهای ایران تأثیر فراوانی داشته است. گرچه کتاب‌های چاپ سنگی فارسی این مطبوعه به لحاظ متن متنوع و متعددند، ولی این کتاب‌ها به لحاظ ویژگی‌های بصری، تزئینات و تصاویر از ویژگی خاصی برخوردار نیستند. آنچه در تزئینات این کتاب‌ها شاخص و منحصر به فرد است صفحات عنوان منشورات چاپخانه منشی نول کشور است که دارای تزئینات و ترکیب‌های بصری منحصر به فرد و ویژگی‌های بصری ویژه‌ای است که آن‌ها را در میان کتاب‌های چاپ سنگی ایران و هند شاخص و متفاوت می‌کند. این ساختار در سال‌های بعدی الگویی برای دیگر کتاب‌های هند و آسیای میانه شده است. این پژوهش با هدف تبیین ویژگی‌های بصری صفحات عنوان در منشورات این مطبوعه انجام شده و در پی پاسخ به این سوال است که ویژگی‌های بصری طراحی صفحه‌عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی این مطبوعه، از منظر بهره‌گیری از نقوش و اطلاعات قید شده در صفحه‌عنوان، چگونه بوده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. جامعه پژوهش شامل نسخه‌های موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته که، از آن میان، تا رسیدن به نقطه اشباع، ۲۰۰ صفحه‌عنوان از کتاب‌های چاپ سنگی فارسی از منشورات منشی نول کشور (طبع شده بین سال‌های ۱۲۸۲-۱۳۲۶ ق. / ۱۸۶۵-۱۹۰۹ م.)، انتخاب و بررسی شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که صفحه‌عنوان‌ها در منشورات این انتشارات دارای ساختاری بصری برای قرارگیری اطلاعاتی چون یاد خداوند، عنوان کتاب، نام پدیدآورنده، تاریخ طبع، محل نشر و ناشر در بخش‌های مختلف صفحه است. در طراحی صفحات عنوان از طیفی از تزئینات انتزاعی تا بازنمایانه (گیاهی)، شامل انواع واگیره‌ها، استفاده شده است. همچنین، در هر کدام از این بخش‌ها از عبارات شعرگونه و مقفا، منتهی به حروف مدور استفاده شده که در آنها با تکرار حروف، به ویژه حروف مدور، ریتم در نگارش را ایجاد کرده است.

کلیدواژه‌ها

منشی نول کشور، چاپ سنگی، صفحه‌عنوان، تزئینات کتاب، کتاب چاپی فارسی در هند

*استادیار گروه ارتباط تصویری و تصویرسازی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

مقدمه

در حالی که پژوهشگرانی چون الیش مارزلف^۱ تحقیقات گسترده و ژرفی بر شیوهٔ صفحه‌آرایی، تصاویر و تزئینات در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی در ایران انجام داده‌اند، پژوهش‌ها بر عناصر بصری در کتاب‌های چاپی هند اندک است. در نگاه کلی، به نظر می‌رسد که کتاب‌های چاپ سنگی هند به لحاظ تزئینات و تصاویر از سطح کیفی نازل‌تری به نسبت کتاب‌های چاپ فارسی در ایران برخوردارند. مطبوعهٔ نول‌کشور جزو نخستین چاپخانه‌هایی بود که کوشید تا با طراحی یک ساختار بصری برای صفحات عنوان کتاب‌های خود، صفحه‌ای برای درج اطلاعات و به‌مثابهٔ سرآغاز و خوشامدگویی کتاب اختصاص دهد. این ساختار منحصربه‌فرد بعداً سرمشق دیگر ناشران هندی قرار گرفت.

این مطبوعه که در قرن سیزدهم قمری، از نظر تنوع آثار، مهم‌ترین مطبوعهٔ شرق محسوب می‌شده، سبکی در طراحی و ساماندهی اطلاعات در صفحه‌عنوان پایه‌ریزی کرده که برای چندین دهه نمایندهٔ تمام‌عیار چاپ در سراسر هند بود و تأثیر چشمگیری بر ساختار بصری کتاب‌های چاپ سنگی در آسیای میانه گذاشت. گفتنی است، در دورانی که مطبوعهٔ مَنشی نول‌کشور از بخش صفحه‌عنوان، مشابه با تعریف امروزی، در کتاب‌هایش استفاده می‌کرد، ناشران ایرانی کتاب‌های فارسی از هیچ ساختار مشخصی برای صفحات عنوان در کتاب‌ها استفاده نمی‌کردند و اطلاعات کتاب‌شناسی به تبعیت از نسخه‌های خطی، گاهی به شکل ناقص و گاهی به شکل کامل، در صفحه‌عنوان یا ابتدای کتاب یا انجامهٔ ناشر آمده است. بنابراین، با توجه به تولید این کتاب‌ها در هند و صادرات آنها به کشورهای فارسی‌زبان، بررسی ویژگی‌های بصری و ساختار و ساختمان به‌کارگیری متن و اطلاعات کتاب‌شناسی در این کتاب‌ها، می‌تواند راهگشای پژوهش‌هایی در حوزهٔ طراحی گرافیک و صفحه‌آرایی در کتاب‌های چاپ سنگی در ایران و کشورهای آسیای میانه در قرن سیزدهم هجری باشد. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که ویژگی‌های بصری در طراحی صفحه‌عنوان کتاب‌های چاپ سنگی فارسی این مطبوعه، از منظر بهره‌گیری از نقش‌مایه‌ها، و اطلاعات قیدشده در صفحه‌عنوان، چگونه بوده است. اهمیت این تحقیق در واکاوی ویژگی‌های بصری یکی از نخستین نمونه‌های طراحی ارکان صفحه‌آرایی، یعنی صفحه‌عنوان، در کتب چاپ سنگی است که به سرعت به الگویی برای طراحی کتاب‌های بعدی تبدیل شده است. این پژوهش در سه بخش تنظیم شده است: پس از ذکر پیشینه و روش تحقیق، به انتشارات مَنشی نول‌کشور پرداخته شده و سپس ویژگی‌های بصری در قالب سبک طراحی معرفی شده و در بخش‌های گوناگون تشریح شده است. برای روشن شدن مبحث و اشاره به تفاوت‌ها در برخی

موارد نمونه‌های چاپ سنگی در ایران هم آمده است.

روش تحقیق

این پژوهش، با تحلیل بصری و متنی، به دسته‌بندی شیوه‌های طراحی صفحات عنوان کتاب‌های منتشرشده در انتشارات مَنشی نول‌کشور می‌پردازد. بدین ترتیب، ویژگی‌های یک سبک بصری را، که منجر به شکل‌گیری طراحی صفحات عنوان در سایر انتشارات در طراحی کتاب در هند شده، مورد بررسی قرار می‌دهد. جامعهٔ پژوهش شامل ۲۰۰ عنوان کتاب منتشرشده توسط این انتشارات در سه شهر لکنهو، لاهور و کمپور (طبع‌شده بین سال‌های ۱۲۸۲-۱۳۲۶ق. / ۱۸۶۵-۱۹۰۹م. و بر اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران) است. بر این اساس، مجموع داده‌ها بر اساس محل چاپ، به چهار دستهٔ چاپ لکنهو، چاپ کامپور، چاپ لاهور و بی‌جا دسته‌بندی شده و با روش نمونه‌گیری هدفمند، تعدادی نمونه مطالعاتی از هر یک از این گروه‌های چهارگانه انتخاب شده و با کدگذاری ساختاری ویژگی‌های بصری نمونه‌ها بررسی شده است. در انتخاب نمونه‌ها تنوع بصری و تسلسل و تنوع تاریخ چاپ مدنظر قرار گرفته است.

پیشینه

در دههٔ ۸۰ شمسی، پژوهش‌هایی دربارهٔ منشورات مطبوعه مَنشی نول‌کشور انجام شده است که از آن میان می‌توان به مقالهٔ ویدا بزرگچمی (۱۳۸۶) در شمارهٔ ۲۶ نشریهٔ نامهٔ انجمن با عنوان «منشی نول‌کشور و فرهنگستان زبان و ادب فارسی»، مقالهٔ صدیقه سلطانی‌فر (۱۳۸۵) در شمارهٔ ۶۷ فصلنامهٔ کتاب با عنوان «منشی نول کشور: احیاگر کتب فارسی» و مقالهٔ خان‌محمد عامر (۱۳۸۱) در شمارهٔ ۳ نامهٔ پارسی با عنوان «منشی نول کشور و روزنامه‌نگاری» اشاره کرد. این پژوهش‌ها بیشتر در موضوع معرفی مَنشی نول‌کشور به‌عنوان ناشر کتاب‌های فارسی و نقش او به‌عنوان روزنامه‌نگار متمرکز بوده‌اند. دربارهٔ تزئینات کتاب‌های چاپ سنگی، علی بوذری (۱۳۸۵) در مقالهٔ خود در شمارهٔ ۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵ کتاب ماه کلیات با عنوان «نگاهی به سرلوح در کتب چاپی دوره قاجار»، به معرفی و تقسیم‌بندی اطلاعات و تزئینات سرلوح‌های کتاب‌های چاپ سنگی فارسی پرداخته و مواردی چون بسم الله، عنوان کتاب، نام مؤلف، آیه‌ای از قرآن، رقم مذهب یا تصویرگر، مهر ادارهٔ انطباعات را جزو اطلاعاتی برمی‌شمرد که در سرلوح‌های فارسی ذکر شده است. مرضیه جلالی (۱۳۹۶) در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی خوشنویسی و ترکیب‌بندی صفحه‌عنوان کتاب‌های چاپ سنگی فارسی و عربی (چاپخانهٔ مَنشی نول‌کشور) (قرن ۱۹ و ۲۰ میلادی در هند)» با بررسی چهل کتاب فارسی، عربی و اردوی چاپ‌شده بین سال‌های

1. An Empire of Books: The Naval Kishore Press and the Diffusion of the Printed Word in Colonial India

2. Munshi Nawal Kishore

۳. نخستین ماشین چاپ برای چاپ فارسی توسط چارلز ویلکینز (Sir Charles Wilkins) (۱۷۴۹-۱۸۳۶م.) زبان‌شناس انگلیسی ساخته شد. نخستین کتابی که با این ماشین که با حروف سریبی به خط نستعلیق کار می‌کرد، منتشر شد، فرهنگ دوزبانه

فارسی-انگلیسی با عنوان A Compendious Vocabulary English and Persian نوشته

فرانسیس گلاوین (Francis Gladwin) (۱۷۴۴-۱۸۱۲م.) بود که به سال ۱۸۷۰م. به چاپ رسید (غلامی جلیسه، ۱۳۹۰-۱۰۲۰-۱۰۲۹ و بوزری و صحرارگر، ۱۳۰۰-۱۸۰۱۴۰۰).

۴. اولین کتاب چاپ سریبی در ایران در سال ۱۳۳۳ق. / ۱۸۱۸م. در تبریز منتشر شد که رساله جهادیه نام داشت. اولین کتاب چاپ سنگی در ایران قرآن بود که در سال ۱۲۴۹ق. / ۱۸۳۴م. در تبریز منتشر شد (بوزری، ۱۳۹۰، ۳۱۷-۲۷۰ و غلامی جلیسه و احمدی‌نیا، ۱۳۹۲).

۵. یکی از مهم‌ترین چاپخانه‌های این دوره مطبعه‌ای بود که در سال ۱۸۰۱م. به دست جان گیلکریست John Gilchrist (۱۷۵۹-۱۸۴۱م.) در کالج فورت ویلیام Fort William College تأسیس شد. کالج فورت ویلیام برای آموزش زبان‌های شرقی

از جمله سانسگریت، عربی، فارسی، بنگالی، هندی و اردو در سال ۱۸۰۰م. در کلکته توسط لرد ولسلی (Lord Wellesley) (۱۷۶۰-۱۸۴۲م.) تأسیس شد. یکی از بااهمیت‌ترین منشورات این مؤسسه کتاب الف‌لیله و لیلیه، معروف به چاپ کلکته اول، است. این کتاب در قالب دو جلد، بین سال‌های ۱۸۱۴ تا ۱۸۱۸م. با حمایت کالج فورت ویلیام منتشر شد. این متن تا حد زیادی توسط یک معلم زبان عربی در کالج فورت ویلیام نام احمد بن محمد شیروانی یمنی ویرایش شده بود. این چاپ شامل دویست شب نخست و داستان سندباد بحری است. همچنین ویراستار این نسخه، قصه‌هایی از منابع دیگر مانند قصه سندباد بحری (با ویرایش لانگه، ۱۹۱۱-۱۸۱۴م.) و قصه‌هایی از سندبادنامه (حکایت مکر و نیرنگ زنان) را به کتاب اضافه کرد (بوزری، ۱۹۵۰-۱۳-۴۴).

۶. هندی، زاده شهر متهورا^۶ در مجاورت آگرا، دومین پسر منشی جامونا پراساد بهارگوا^۷، یک ملاک اهل علیگر، بود. وی تا شش‌سالگی نزد مادر بزرگ خود بود و پس از آن به سال ۱۲۶۱ق. / ۱۸۴۶م. برای تحصیل به شهر آگرا رفت و در آنجا با زبان‌های اردو، هندی، سانسگریت، عربی، فارسی و انگلیسی آشنا شد. او در سن شانزده‌سالگی در سال ۱۲۶۷ق. / ۱۸۵۰م. با دختری به نام ساراسوانتی دیوی^۸ ازدواج کرد.

در سال ۱۲۶۸ق. / ۱۸۵۱م. مشغول مقاله‌نویسی در نشریه سفیر آگرا^۹ شد و سپس برای یادگیری روزنامه‌نگاری به لاهور رفت و سردبیری روزنامه کوه نور^{۱۰} ۱۲۷۰ق. / ۱۸۵۳م. را به عهده گرفت.

وی از سال ۱۲۷۵ق. / ۱۸۵۸م. مطبعه خود را در لکهنو ابتدا در محله آغامیر کی دیورهی، سپس در منطقه گوله کنج، و در نهایت در ساختمان مبارک منزل در منطقه حضرت گنج تأسیس کرد. این مطبعه در ابتدا کتاب‌های

درسی و دینی و نشریه سیاسی، اجتماعی، علمی و ادبی *آوده اخبار*^{۱۱} (۱۲۷۵-۱۳۸۷ق. / ۱۸۵۸-۱۹۵۰م.)، در ابتدا هفته‌نامه چهارصفحه‌ای، سپس روزنامه شانزده صفحه‌ای (از ۱۲۹۵ق. / ۱۸۷۷م.)، را منتشر می‌کرد (زمانی، ۱۳۹۵: ۴۷-۵۲ و رضوی، ۱۳۹۵: ۵۳-۵۶) و سپس با گسترش و رونق کار، کتاب‌های مختلف به زبان‌های عربی، اردو، فارسی، هندی، سانسگریت و زبان‌های منطقه‌ای شبه‌قاره، مراتی، گجراتی، پنجابی و ... در این چاپخانه به طبع رسید (عامر، ۱۳۹۴: ۳۱-۴۵). این مطبعه همچنین هفته‌نامه انگلیسی‌زبان *آوده ریویو*^{۱۲} و ماهنامه هندی *زبان مادوری*^{۱۳} را منتشر می‌کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۱-۳۳؛ جدول ۱).

گرچه در چاپخانه منشی نول کشور کتاب به زبان‌های گوناگون منتشر می‌شده، ولی میزان انتشارات فارسی به شکل معناداری بیشتر از دیگر منشورات به زبان‌های اردو، عربی، فارسی-عربی، فارسی-اردو و فارسی-اردو-عربی بوده است (حسین‌زاده و عظیم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

ساختار صفحات عنوان
اطلاعات نشر کتاب شامل عنوان کتاب، نام پدیدآورندگان

۱۸۷۵-۱۹۲۲م.، به بررسی بخشی از ویژگی‌های بصری صفحات‌عنوان در دو بخش خوشنویسی و ساختار بصری کتاب‌های این مطبعه پرداخته است. با توجه به محدودیت نمونه‌های پژوهش، یافته‌ها و نتایج نیز محدود و تعمیم‌ناپذیر است.

در سال‌های اخیر و به مناسبت همایش بین‌المللی «نقش منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی در جهان»، که به همت خانه کتاب در اسفند ۱۳۹۵ در دانشگاه دهلی برگزار شد، کتاب‌های متعددی در مورد انتشارات منشی نول کشور منتشر شدند. از آن جمله می‌توان به کتاب منتشر شده در همایش، نقش منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی در جهان (۱۳۹۵) با خلاصه‌عنوان *نامه منشی اشاره کرد*. کتاب منتشر شده در همایش منشی نول کشور و خدمات ادبی ایشان (۱۳۹۵) نیز شامل مجموعه مقالاتی درباره خدمات منشی نول کشور است که در کنفرانس در سال ۱۹۹۸ در لکهنو ارائه شده است. این مقالات بیشتر به کتاب‌های انتشار یافته این چاپخانه پرداخته‌اند. سید امیرحسین نورانی (۱۳۹۵) در کتابی با عنوان *خطاطان و خوشنویسان چاپخانه منشی نول کشور* به خطاطان و خوشنویسانی می‌پردازد که در چاپخانه منشی نول کشور در لکهنو (تأسیس ۱۸۵۸م.) مشغول به کار بودند. در این کتاب همچنین به جایگاه لکهنو و تأثیر تأسیس چاپخانه در رشد چشمگیر خوشنویسان و توجه به هنر خوشنویسی اشاره شده است.

در میان کتاب‌های لاتین می‌توان به کتاب اولریک استارک (۲۰۰۷) با عنوان *امپراطوری کتاب: انتشارات نول کشور* و چاپ در مستعمره هند اشاره کرد. این کتاب که جزو کامل‌ترین منشورات در مورد کتاب‌های اردو و هندی منتشر شده در این انتشارات است، به افرادی که در انتشارات نول کشور کار می‌کردند، موضوعات و عناوین کتاب‌ها، شیوه پخش و فروش کتاب، تولید کتاب‌های درسی و حامیان انتشارات می‌پردازد.

در اکثر منابع فوق، این انتشارات به‌مثابه نهادی تأثیرگذار در چاپ و نشر ادبیات فارسی و گسترش زبان فارسی در شبه‌قاره هند مورد بررسی قرار گرفته و آنچه بیشتر مورد توجه محققان بوده جزئیات زندگی و منشورات چاپخانه منشی نول کشور بوده و سبک هنری کتاب‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است.

منشی نول کشور^۲
گرچه اولین مطبعه فارسی در سال ۱۱۹۳ق. / ۱۷۸۰م. (سریبی) ۳ و ۱۱۸۸ق. / ۱۸۱۰م. (سنگی) ۴ در کلکته تأسیس شد (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۷) ولی چاپ به زبان‌های هندی و فارسی با تأسیس چاپخانه منشی نول کشور رونق یافت. منشی نول کشور (۱۲۵۱-۱۳۱۲ق. / ۱۸۳۶-۱۸۹۵م.)، روزنامه‌نگار، مترجم، ادیب و ناشر

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

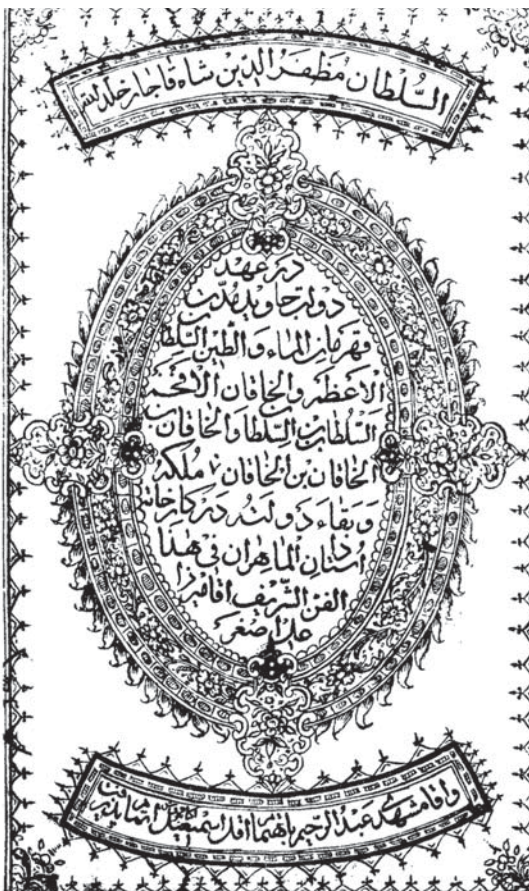
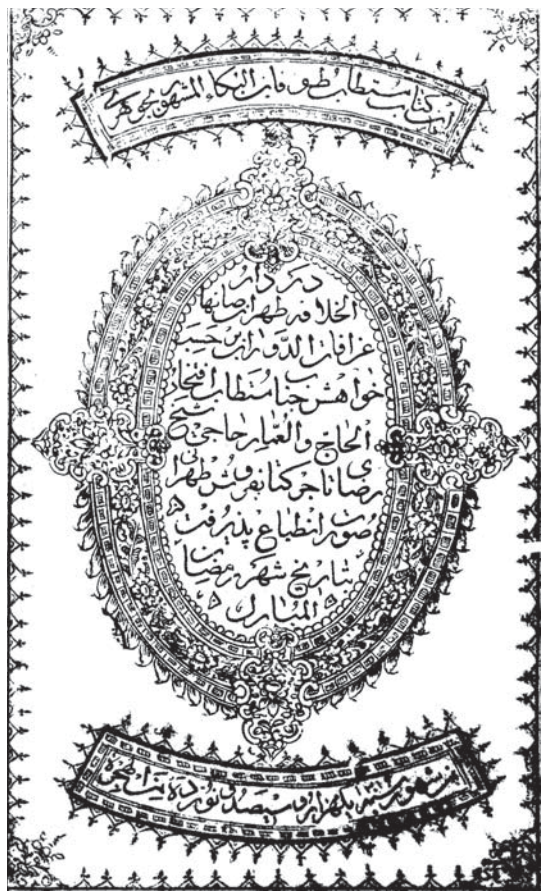
در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

در حالی که شاو تعداد عناوین چاپ‌شده نول کشور را ۵۰۰ عنوان ذکر می‌کند (Shaw, 1981: 75)، فاضل هاشمی تعداد عناوین چهارهزار می‌داند (فاضل هاشمی، ۱۳۹۴: ۵۵). عامر معتقد است که تا سال ۱۳۳۰ق. / ۱۹۱۱م. این چاپخانه دوازده هزار عنوان کتاب منتشر کرد (عامر، ۱۳۹۴: ۳۴) و کاراگزاوغلو تعداد عناوین کتاب‌های منتشره به چاپخانه نول کشور را ۳۵ هزار برآورد کرده است (کاراگزاوغلو، ۱۳۹۴: ۱۲). این اختلاف آرا نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش دقیقی بر فهرست کتاب‌های چاپ‌شده این انتشارات انجام نشده است.

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه
عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی
فارسی مطبوعهٔ مُنشی نول‌کشور (بر
اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ
ملی جمهوری اسلامی ایران) ۷۹۷-۹۳

تصویر ۱. صفحه‌عنوان و صفحه‌اختتام کتاب طوفان البکاء، محمدابراهیم بن محمدباقر جوهری، تهران: ۱۳۱۹ق. / ۱۹۰۰م.، مأخذ: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران.

چاپ کتاب فارسی، یعنی بمبئی، لکهنو، کانپور و لاهور، تغییر کرد. از این دوره، صفحه‌عنوان، که پیش از این در نسخه‌های خطی و چاپی سابقه نداشت، به‌عنوان یکی از بخش‌های اصلی کتاب‌های چاپ سنگی هند به وجود آمد. تأسیس چاپخانهٔ مُنشی نول‌کشور در لکهنو در سال ۱۸۵۸م.، باعث شد انقلابی در طراحی صفحه‌عنوان در کتاب‌های چاپی هند ایجاد شود، به شکلی که کتاب‌های طبع‌شده در این مطبوعه در میان دیگر کتاب‌های دیگر چاپی این دوره به‌راحتی قابل شناسایی است. شگلو دوم را به دلیل تأثیر ساختار بصری منشورات انتشارات مُنشی نول‌کشور، تحت عنوان «سبک نول‌کشور» نیز نام‌گذاری می‌کند (شگلو، ۱۳۹۱: ۱۰۹-۱۱۰).

این پژوهش نشان می‌دهد که، برعکس کتاب‌های چاپ سنگی فارسی در ایران، در کتاب‌های مطبوعهٔ مُنشی نول‌کشور یک یونیفرم و ساختار ثابت برای طراحی صفحهٔ عنوان آغازین کتاب و درج اطلاعات کتاب وجود داشته است (نمودار ۱). این ساختار شامل تزئینات

(مؤلف و مترجم)، کاتب، حامی چاپ، چاپخانه، سال نشر و شهر محل انتشار، جزء اطلاعاتی است که در کتاب‌های چاپ سنگی در ایران و هند ذکر می‌شود. این اطلاعات در کتاب‌های چاپ سنگی در ایران در صفحات اول و آخر ناشر (غالباً چون ستایش پروردگار، نعت رسول اکرم (ص)، دعا به جان پادشاه وقت و عنوان کتاب و نام نویسنده) (تصویر ۱)، صفحه اول کتاب (غالباً شامل نام نویسنده)، انجامه یا ترقیمه کتاب (غالباً شامل نام کاتب، حامی نشر و چاپخانه و تاریخ نشر) است و نه تنها از هیچ قاعده مشخصی در محل قرارگیری و تقدم و تأخر پیروی نمی‌کند، بلکه به‌لحاظ بصری نیز بنا به میل و نظر ناشر متغییر و متفاوت است (بودری، ۱۳۸۵: ۴۰-۴۵).

شگلو سه سبک را در تزئینات کتاب‌های هندی شناسایی می‌کند: اول «سبک بمبئی»، دوم «سبک لکهنو» و سوم «سبک نو». در سال‌های اولیه چاپ کتاب در هند (دههٔ ۱۸۳۰م.) «سبک بمبئی» بر اساس ساختار بصری نسخه‌های خطی به وجود آمد. در حدود دههٔ ۱۸۴۰، ساختار بصری کتاب‌های چاپ سنگی در مراکز اصلی

بقیه از صفحه قبل

6. Mathura
7. Munshi Jamuna Prasad Bhargava
8. Sarasvati Devi
9. Safeer-e-Agra
10. Kooh-i-noor
11. Awadh Akhbar
12. Avadh Review
13. Madhuri

فعالیت	تاریخ
تولد	۱۲۵۱ ق. / ۱۸۳۶ م.
تعلیم نزد پندت	۱۲۵۷ - ۱۲۶۱ ق. / ۱۸۴۲ - ۱۸۴۶ م.
تحصیل در مدرسه آگرا	۱۲۶۱ ق. / ۱۸۴۶ م.
ازدواج با ساراسواتی دیوی	۱۲۶۷ ق. / ۱۸۵۰ م.
اشتغال در روزنامه سفیر	۱۲۶۸ ق. / ۱۸۵۱ م.
تحصیلات روزنامه‌نگاری در لاهور	۱۲۶۹ ق. / ۱۸۵۲ م.
سرمدبیر روزنامه کوه نور در لاهور	۱۲۷۰ - ۱۲۷۴ ق. / ۱۸۵۳ - ۱۸۵۷ م.
افتتاح مطبوعه در لکهنو	۱۲۷۵ ق. / ۱۸۵۸ م.
انتشار اوده اخبار	۱۲۷۵ ق. / ۱۸۵۸ م.
مرگ در لکهنو	۱۳۱۲ ق. / ۱۸۹۵ م.

۱. این پژوهش نشان می‌دهد که یک تفاوت عمده در ساختار بصری صفحه‌عنوان در این شهرها نگارش متن بخش «ب» و «و» به شکل نکاتی، متن سفید بر زمینه سیاه، در تمامی منشورات شهر لاهور است.

۲. دیگر نمونه‌های شناسایی شده در بخش ستایش پروردگار در ساختار صفحه‌عنوان منشورات مطبوعه‌مُنشی نول‌کشور به شرح زیر است: «زحسن توفیق خلاق زمن کاری منابان آشنای سخن سبحانه تعالی»، «توفیقی خالق زمین و زمان و رازق انس و جان»، «توفیقی خجستگی بخش سعیدان جهان فیض نیکبختی آفرین حمیدان زمان»، «بعون خالق زمین و زمان و فضل بانی این و آن تعالی شانه»، «بعون سخن آفرین به زبان و محاسن آموزنده بیان بزبان آوران»، «به عون خالق کون و مکان و آفریننده زمین و آسمان عراسمه»، «به عون خالق کون و مکان و فضل خالق زمین و زمان»، «به عون خالق ایاصنای امکین و فضل خلابی زمین و آسمان جل جلاله»، «به عون خدای برحق فیض توفیقی شافی مطلق جاشانه»، «به عون خدای کون و مکان حائل افعال انس و جان»، «به عون روشن‌فرمای معانی انوری و مهرعالی‌نمای مضامین خاقانی سپهر»، «به عون سخن آفرین بر زبان و آموزنده محاسن بیان بزبان آوران»، «به عون من انطق لسان الانسان بالمنطق الفصیح البیان»، «به عون نطق بخش زبان انسان، گویای ده لسان انس و جان»، «به یمن معین مطلق و بیمن فیض توفیق خدای ابرحق»، «بیمن توفیق تاج سلاطین زبان و بذل نوال کشوری‌گشای دارالجهان»، «بیمن توفیق خدای بی‌مثال نمکین‌فرمای معنی شیرین‌مقال»، «بیمن فیض شافی بر حق مزبل علل و امراض مطلق»، «بیمن گلشن‌آرای بوستان جهان و رنگین‌فرمای گلستان دوران»، «خدای حسن یوسفی عشق زلخای آفرین کی توفیق سی» و «سپاس افزون از قیاس برای خالق جن و اناس».

مورد بررسی و درون مایه کتاب‌ها پیدا نکرد (جدول ۱).

ب. ستایش پروردگار

در این بخش، که نخستین بخش صفحه‌عنوان و بالای صفحه آغازین است، همواره عباراتی در ستایش پروردگار به خط نستعلیق کتابت شده است. کلمات عبارات بخش «ب» به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که منتهی به حروف دوار (ن، ی، ل، س، ش، ق، ع، غ) باشند تا کاتب بتواند ریتم مناسب و چشم‌نوازی در طراحی و کتابت به کار برد. به این شکل که تمام کلماتی که به این حروف منتهی شده‌اند در بخش پایین کتیبه جای گرفته و مابقی حروف در خط بالا قرار داده شده است (جدول ۲). عبارات متفاوتی در این بخش شناسایی شده که نشان می‌دهد که عبارت «به عون خالق کون و مکان و فضل خلاق زمین و زمان» بیشترین بسامد در نمونه‌های مورد بررسی دارد.^۲

در حالی که بیشتر عبارات به کاررفته در این بخش به شکل عام در کتاب‌های مختلف کاربرد داشته و به شکل ثابت در این بخش استفاده می‌شده، در مواردی بر حسب موضوع یا عنوان کتاب نیز عبارات خاصی مورد استفاده بوده است، به شکلی که کلمات مرتبط با موضوع کتاب یا عنوان کتاب در عبارت ستایش پروردگار به کار رفته است. برای مثال:

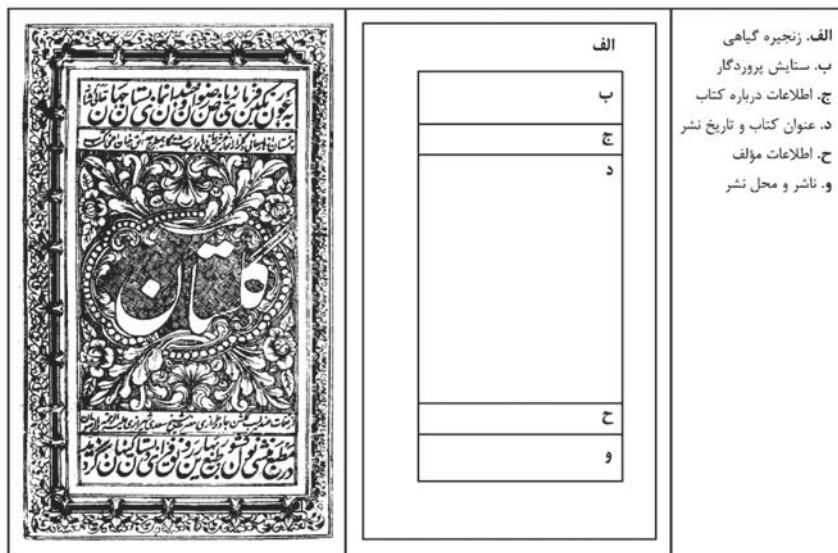
استفاده از کلمات دارو، امتزاج و مزاج با عبارت «بجان داروی توفیق امتزاج بخش چارخشیج در مزاج» در کتاب *ام‌العلاج*، حکیم امان‌الله خان، کانپور، ۱۳۱۰ ق. / ۱۸۹۳ م؛ استفاده از کلمه اکبری با عبارت «بعون اکبری که

(واگیره‌های گیاهی)، ستایش پروردگار، اطلاعات کتاب‌شناسی (اطلاعات درباره کتاب، عنوان کتاب و تاریخ نشر، اطلاعات درباره مؤلف و ناشر و محل نشر) است و، به شکل یکسان، با تغییراتی در عبارات و تزئینات، و تغییرات اندک در منشورات سه شعبه انتشارات در شهرهای کانپور، لاهور و لکهنو برای سال‌ها تکرار شده و رفته‌رفته تبدیل به شاخصه‌ای برای شناسایی کتاب‌های انتشارات چاپخانه مُنشی نول‌کشور شده است. این شیوه، که در مواردی تنها تزئین و کتاب است، در سال‌های بعد از سوی دیگر ناشران هندی نیز گرفته‌برداری و بارها تکرار شده است. در ادامه، به بررسی ویژگی‌ها هر بخش از این ساختار ابداعی پرداخته شده است.

الف. واگیره‌های گیاهی

در این بخش (نمودار ۱، الف) از یک واگیره گیاهی شامل انواع گل‌ها، خاصه گل رُز فرنگی، استفاده شده است. این واگیره مانند یک قاب، دورتادور صفحه‌عنوان را فراگرفته است که عرض این واگیره در حاشیه راست، که منتهی به عطف است، باریک‌تر شده و طرح آن غالباً ساده‌تر می‌شود. این واگیره‌ها بسیار متنوع و متفاوت هستند و غالباً از نقوش سنتی برگ کنگری، گل پنچ‌پر، گل رُز فرنگی، ساقه مروارید و... و نقوش ابداعی جدید، چون ساقه باروک و برگ شبدری باروک، در آنها استفاده شده است. این پژوهش هیچ شباهت معناداری میان نمونه‌های

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه
عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی
فارسی مطبوعه مُنشی نول‌کشور (بر
اساس نسخه‌های موجود در کتابخانه
ملی جمهوری اسلامی ایران) ۷۹/۹۳

نمودار ۱. ساختار صفحات عنوان در منشورات مطبوعه مُنشی نول‌کشور بر اساس کتاب گلستان، شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، لکهنو، ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م. مأخذ: نگارنده.

گل و ریحان و خالق نعیمان و فرمانان» در کتاب سنبلستان، تفته سکندرآبادی، لکهنو، ۱۲۸۲ق. / ۱۸۶۵م.؛
• استفاده از کلمات گلشن‌آرای، گل و ریحان و غنچه با عبارت «به یمن گلشن‌آرای کن فکان و رنگین‌فرمای تخته گل و ریحان غنچه» در کتاب بهار دانش، عنایت‌الله کنبوی لاهوری، کانپور، ۱۳۰۳ق. / ۱۸۸۶م. و با عبارت «بیمین چمن‌آرای کن فکان و رنگین‌فرمای گل و ریحان» در کتاب گلستان با تصویر، شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، لکهنو، ۱۳۰۶ق. / ۱۸۸۹م.؛
• استفاده از کلمات ابوالعجب و مخترع با عبارت «مبدع ابوالعجب‌فزای اشکال متلون و مخترع عجوبگی تماشای مثل متکون جامی و معین گردید» در کتاب عجائب المخلوقات، محمد بن محمود طوسی، بی‌جا، ۱۳۱۳ق. / ۱۸۹۳م.؛
• استفاده از کلمات مطلع و علوم با عبارت «مطلع شمس علوم ستایش مبدع حقیقی مجتمع عروس و فنون نیایش مخترع تحقیقی تواند بود» در کتاب مطلع العلوم، واجد علیخان، کانپور، ۱۳۰۶ق. / ۱۸۸۹م.؛
بخش ستایش پروردگار در کتاب‌های چاپ ایران معمولاً با • استفاده از عبارات عربی مانند «بسم الله الرحمن الرحیم»، «بسمه تعالی» و ... در بخش سرلوح ابتدای کتاب آمده و در مقدمه متن به شکل مفصل ذکر شده است و هیچ نمونه‌ای در کتاب‌های چاپ سنگی ایران پیدا نشده که ستایش پروردگار در قالبی مجزا و در فرمتی مانند صفحه‌عنوان آمده باشد (تصویر ۲).

ج. عنوان کتاب، نام مؤلف و تاریخ نشر
در این بخش، که در وسط ساختار صفحه‌عنوان قرار

شاهان همایون فال را برتری اقبال جلال جهان‌گیری و کسورگشایی بخشیده» در کتاب آیین اکبری، ابوالفضل بن مبارک علامی، لکهنو، ۱۳۱۰ق. / ۱۸۹۳م.؛
• استفاده از کلمات تاج‌بخش، سلاطین و خسروان با عبارت «بفیض تاج‌بخش سلاطین جهان و خسروان زمان» در کتاب منتخب التواریخ، عبدالقادر بدایونی، بی‌جا، بی‌تا؛
• استفاده از کلمات حسن و عشق‌آفرین با عبارت «به حسن توفیق عشق‌آفرین بلبل زار با عروس رنگین گل تازه بهار» در کتاب حسن و عشق، محمد عالی شیرازی، لکهنو، ۱۳۰۴ق. / ۱۸۸۷م.؛
• استفاده از کلمات حکیم، طب و طبیب با عبارت «به عون حکیم جهان‌آفرین کتاب مبین مسائل طب متأخرین انگلستان او کاشف اغلاط طبیب یونان» در کتاب جامع الشفایه، افضل علی بن اکبر علی شفاالدوله، لکهنو، ۱۳۲۱ق. / ۱۹۰۳م.؛
• استفاده از کلمات جبرئیل، پیامبران و میکائیل با عبارت «به عون خدایی که جبرئیل را مورخ پیامبران سرشته وقایع روزی خلائق میکائیل بحکمش نوشته» در کتاب تاریخ فرشته، محمدقاسم هندوشاه استرآبادی، لکهنو، ۱۳۲۱ق. / ۱۹۰۳م.؛
• استفاده از کلمات ریاض، رضوان و بستان با عبارت «به عون رنگین‌فرمای ریاض رضوان و خندان‌نمای بستان جهان» در کتاب گلستان، شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، لکهنو، ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م. و کتاب بهارباران، شرح گلستان، محمد بن جلال‌الدین غیاث‌الدین رامپوری، لکهنو، ۱۳۱۷ق. / ۱۸۹۷م. (جدول ۲، تصویر ۷ و ۸)؛
• استفاده از کلمات گل و ریحان با عبارت «به عون صانع

جدول ۱. نمونه‌هایی از واگیره‌های گیاهی در صفحات عنوان منشورات مطبوعه منشی نول کشور. مأخذ: نگارنده.

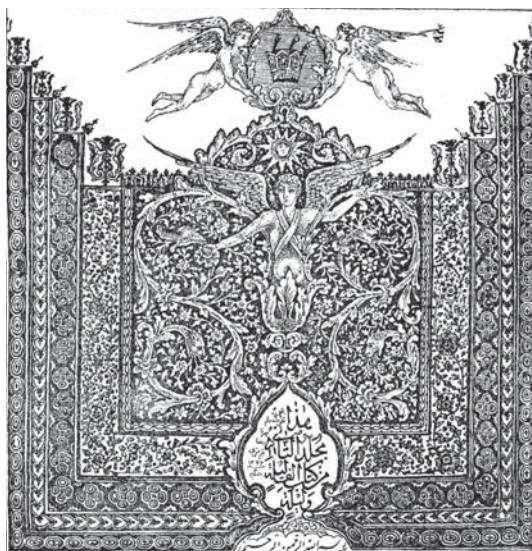
شماره	کتاب‌شناسی	نقش واگیره‌های حاشیه بالا، چپ و پایین صفحه‌عنوان	نقش واگیره‌ای حاشیه راست صفحه‌عنوان
۱	آیین اکبری (لکهنو) / ۱۳۱۰ ق.م / ۱۸۹۳ م.		
		نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و ساقه گندم	نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و ساقه گندم
۲	اعجاز خسروی (لکهنو) / ۱۲۹۳ ق.م / ۱۸۷۶ م.		
		نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و گل رز فرنگی	نقش واگیره‌ای برگ کنگری
۳	قرابادین کبیر، بی‌جا، بی‌تا		
		نقش واگیره‌ای گل رز فرنگی و ساقه مرواریدی	نقش واگیره‌ای برگ کنگری
۴	دیوان نیاز (لکهنو) / ۱۳۵۶ ق.م / ۱۹۲۷ م.		
		نقش واگیره‌ای گل رز فرنگی و بته جقه	نقش واگیره‌ای گل رز فرنگی و بته جقه
۵	اخلاق جلالی (لکهنو) / ۱۳۰۲ ق.م / ۱۸۸۴ م.		
		نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و ساقه باروک	نقش واگیره‌ای برگ کنگری
۶	مخزن العلوم (کانپور) / ۱۲۹۵ ق.م / ۱۸۷۸ م.		
		نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و ساقه و برگ ختایی	نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر ساده
۷	پنج رقعہ، (کانپور) / ۱۲۸۵ ق.م / ۱۸۶۸ م.		
		نقش واگیره‌ای برگ شبدری باروک با ساقه ختایی	نقش واگیره‌ای برگ شبدری باروک با ساقه ختایی
۸	سنبلستان (لکهنو) / ۱۲۸۲ ق.م / ۱۸۶۵ م.		
		نقش واگیره‌ای گل پنج‌پر و ساقه و برگ ختایی	نقش واگیره‌ای برگ کنگری

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی مطبوعهٔ مَنشی نول‌کشور (بر اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران) ۹۳-۷۹

۱. عبارات دیگری که در بخش معرفی ناشر و محل نشر در ساختار صفحه عنوان منشورات مطبوعهٔ مَنشی نول‌کشور در شهرهای لکهنو، کانپور، لاهور و بی‌جا شناسایی شده است به شرح زیر است:

لکهنو: «به نقوش و حواشی به مطبع مَنشی نول‌کشور لکهنو مجمع محاسن جهانی شد»، «در مطبع عالی مشهور مَنشی نول‌کشور آدرآ مقام لکهنو حسن انطباع یافت»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور آدرآ لکهنو حلیه طبع پوشید»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور آدرآ لکهنو مزین طبع اوآ مقبول جهانیان شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو به حسن انطباع منطبع شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو طبع شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو مزین طبع و پسند جهان شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور واقع لکهنو مزین به طبع شد»، «در مطبع نامی گرامی مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو بهزاران خوبی طبع شد»، «در مطبع نامی گرامی مَنشی نول‌کشور واقع در لکهنو رونق طبع یافت»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور آدرآ مقام لکهنو مقبول جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور آدرآ واقع لکهنو مقبول جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بحسن طبع مزین قبول جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور لکهنو به طبع مزین مطبوع سخن سبحان گردید»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور لکهنو به طبع مزین مقبول اهل جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور لکهنو به طبع مزین مقبول جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو طبع شایع گشت»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو طبع شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو مزین به طبع شد»، «در نقوش مطبع مَنشی نول‌کشور فرخ فال واقع آدرآ لکهنو نیرخ گردان نگارستان چین گردید» و «ضیای و طبع صفا و جلالی بی‌انتهای مطبع نامی جمهور مَنشی نول‌کشور واقع آدرآ لکهنو افزود».

کانپور: «از مطبع مَنشی نول‌کشور بقیه در صفحه بعد

تصویر ۲. نمونه‌ای از ثبت عنوان کتاب و عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» در سرلوح جلد دوم کتاب الف لیل و لیله. تهران: ۱۲۷۲ق. / ۱۸۵۵م. مأخذ: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران

تصویر ۳. عنوان کتاب اخلاق جلالی، محمد بن اسعد دوانی، لکهنو، ۱۳۰۲ق. / ۱۸۸۴م. مأخذ: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران

کرد که در آن از نقوش مرتبط با متن کتاب چون تاج، پرچم و ادوات جنگی، چون شمشیر، سپر، نیزه، کلاه‌خود و ... استفاده شده است (تصویر ۴). در کتاب‌های چاپ سنگی در ایران معمولاً عنوان کتاب در صفحه اول و در قالب سرلوح در قالب عبارت «هذا کتاب ...» (تصویر ۲) و در انجامهٔ پایان کتاب با عباراتی چون «تمام شد کتاب ...»، «صورت اختتام پذیرفت ...»، «به طبع رسید کتاب ...» آمده است و نمونه‌هایی که در آنها عنوان در صفحه‌ای مجزا آمده باشد شناسایی نشد (تصویر ۵).

د. نام مطبوعه و محل طبع

در این بخش، نام مطبوعه و در مواردی محل نشر، شامل لکهنو، کانپور یا لاهور، ذکر شده است. در عبارات این بخش هم، مانند بخش «و»، کاتب از تکرار حروف مدور در انتهای کلمات، برای تولید ریتم در نوشتار، سود جست است. در جدول ۵ برخی از تصاویر، عبارات بازخوانی شده و منبع آنها ذکر شده است و در بخش بازخوانی شده حروف مدور که منجر به ایجاد ریتم در عبارت شده به رنگ قرمز درآمده است. در مواردی بعضی کلمات با شیوه‌ای نامرسوم نگارش می‌شد تا از عبارت نهایی از حروف مدور بیشتری در انتهای هر کلمه به‌منظور ایجاد ریتم، برخوردار شود. برای مثال، در مواردی کلمهٔ «کانپور» به‌شکل «کان‌پور» نگارش شده است.^۱ در این بخش نیز در موارد معدودی از عبارات و کلماتی استفاده شده که برگرفته از موضوع یا عنوان کتاب باشند. برای مثال می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

دارد، عنوان کتاب در کادرهای دایره، مستطیل، چند ضلع، آمیبی و ... کتابت شده است (جدول ۳). اطراف کادر نوشتار، همواره با نقش مایه‌های گیاهی، متناسب با کادر حاشیه، تزئین شده است. در مواردی کادر عنوان کتاب و پس‌زمینه چنان با هم ادغام می‌شوند و فرم‌های گیاهی در حاشیه و کادر با هم تلفیق می‌شوند که امکان جدا کردن این دو از هم وجود ندارد (تصویر ۳). نام مؤلف یا سایر پدیدآورندگان از بالا و پایین کادر «ح» نوشته شده است. در مواردی که عنوان کتاب در دایره قرار دارد، اسم مؤلف در حاشیه محیط دایره آمده است (جدول ۳، تصویر ۴). در مواردی نیز تاریخ طبع کتاب (جدول ۳، تصویر ۱) یا محل نشر (جدول ۳، تصویر ۳) در همین بخش ذکر شده است.

خط عناوین کتاب‌ها غالباً نستعلیق است و در موارد معدودی عناوین با خطوط تزئینی بر پایهٔ خط نسخ نوشته شده است. نکتهٔ جالب توجه آن است که پس‌زمینهٔ خطوط همواره یک بافت تیره طراحی شده و خطوط به‌شکل نگاتیو، روشن بر زمینهٔ تیره، کتابت شده‌اند. پس‌زمینهٔ تیره دارای بافت‌های انتزاعی متنوعی است که از تلفیق خطوط عمود بر هم، جناقی، دایره و نیم‌دایره شکل گرفته‌اند. در موارد معدودی از نقوش گیاهی به‌شکل نگاتیو استفاده شده است که این نوع طراحی را می‌توان طرح گلدار نامید (جدول ۴، طرح‌وارهٔ ۱۴). این طرح‌واره‌ها و نمونهٔ بازسازی‌شدهٔ آن در جدول ۴ آمده‌اند.

در موارد معدودی به‌جای استفاده از نقوش گیاهی از دیگر نقوش و اشکال بازنمایانه استفاده شده که از آن میان می‌توان به صفحه‌عنوان کتاب شاهنامهٔ فردوسی اشاره

جدول ۲. نمونه‌هایی از به‌کارگیری ریتم در بخش ستایش پروردگار در صفحه‌های عنوان در انتشارات مثنوی نول کشور. مأخذ: نگارنده.

بقیه از صفحه قبل

شماره	بخش ستایش پروردگار صفحه‌عنوان	عبارات بازخوانی شده	کتاب‌شناسی
۱		بعون اکبری که شاهان همايون فال را برتری اقبال جلال جهان‌گیری و کشورگشایی بخشیده	آیین اکبری (لکهنو) ۱۳۱۰ ق. / ۱۸۹۳ م.
۲		به عون توفیق متعالی لایزالی و یمن و فیض عالی بهیمانی	اخلاق جلالی (لکهنو) ۱۳۰۲ ق. / ۱۸۸۴ م.
۳		به عون صنایع مکین و مکان و فضل خلایق زمین و آسمان	قرابادین کبیر، بی‌جا، بی‌تا
۴		بتوفیق نوربخش ید بیضای موسوی و عون اثر آفرین نفس عیسوی نسخه نادره	اعجاز خسروی (لکهنو) ۱۲۹۳ ق. / ۱۸۷۶ م.
۵		بعون صنایع مکین مکان و فضل خلایق زمین و آسمان	تاریخ طبری (بی‌جا) ۱۲۹۱ ق. / ۱۸۷۴ م.
۶		بعون صنایع مکین مکان و فضل خلایق زمین و آسمان	مخزن العلوم (کلنپور) ۱۲۹۵ ق. / ۱۸۷۸ م.
۷		به عون رنگین فرمای ریاض رضوان و خندان نمای بستان جهان تعالی شانه	گلستان (لکهنو) ۱۲۸۴ ق. / ۱۸۶۷ م.
۸		به عون رنگین فرمای ریاض رضوان و خندان نمای بستان جهان تعالی شانه	بهار باران، شرح گلستان (لکهنو) ۱۳۱۷ ق. / ۱۸۹۷ م.
۹		به عون صنایع گل و ریحان و خلق نعیمان و فرمانان	سنبلستان (لکهنو) ۱۲۸۲ ق. / ۱۸۶۵ م.
۱۰		به عون مقبل فرمای نبتین توفیق افضل نمای مرسلین صلوه الله علیهم اجمعین	عجائب القصص (کانپور) ۱۲۸۴ ق. / ۱۸۶۷ م.

بقیه در صفحه بعد

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی مطبوعهٔ مَنشی نول‌کشور (بر اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران) ۹۳-۷۹

بقیه از صفحه قبل

نول‌کشور لباس انطباق پوشید، «در مطبع خاص مَنشی نول‌کشور بحلازی طبع تازه محلی گردید»، «در مطبع خاص مَنشی نول‌کشور به طبع مزین مقبول جهان شد»، «در مطبع خاص مَنشی نول‌کشور رونق طبع تازه یافت»، «در مطبع خاص مَنشی نول‌کشور نقش کرسی نشین انطباق شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور بطبع مزین طبع گردید»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور به طبع بهارین رونق فزای دبستان گردید»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور به طبع تازه رونق گزیده مطبوع اهل جهان شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور خندان گردیده یاسمین گریبان اهل جهان شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور طبع رونق آکین مقبول اهل دین شد»، «در مطبع مَنشی نول‌کشور واقع کانپور باین گزین بزمان احسن زیور طبع پوشید»، «در مطبع نامی گرامی مشهور نزدیک و دور کارخانه مَنشی نول‌کشور زیب انطباق یافت»، «در مطبع نامی گرامی مَنشی نول‌کشور به طبع مزین مطبوع گردید»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بحلازی طبع تازه مجلی گردید»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بطبع مزین بار ثانی جلوه گر شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بطبع مزین طبع شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بطبع مزین مقبول طبع گردید»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور بعنوان شایسته طبع شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور به طبع آمده لایق گذشتن تحسین آفرین به زبان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور به طبع گزین مطبوع اهل جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور به طبع مزین مطبوع جهان شد»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور به طبع مزین مقبول جهان گردید»، «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور مزین و مطبوع جهانیان شد»، «در مطبع همایون مَنشی نول‌کشور طبع فرخی قرآن و نقش بهروزی نشان یافت» و «در نامی ظهیر مطبع کمال مَنشی نول‌کشور به طبع بمقتال مظهر بی نظیری گردید».

● استفاده از کلمات مطبع و طلوع با عبارت «از مطبع مطبع مَنشی نول‌کشور واقع ادرا کانپور با حُسن زمان و فرج آوان طلوع انطباق نمود» در کتاب *مطلع العلوم*، مجمع الفنون، حکیم واجد علی خانصا، لکهنو، ۱۳۳۱ق. / ۱۹۱۳م.؛

● استفاده از کلمه بهارین و بستان با عبارت «در مطبع مَنشی نول‌کشور به طبع بهارین رونق فزای بستان کیهان گردید» در کتاب *گلستان*، شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، لکهنو، ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م.؛

● استفاده از کلمه گلستان با عبارت «در مطبع نامی مَنشی نول‌کشور به طبع رنگین روکش گلستان شد» در کتاب *گلستان*، شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، لکهنو، ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م.؛

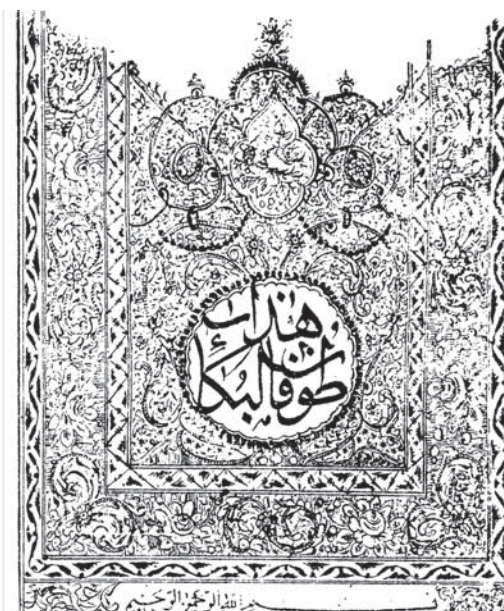
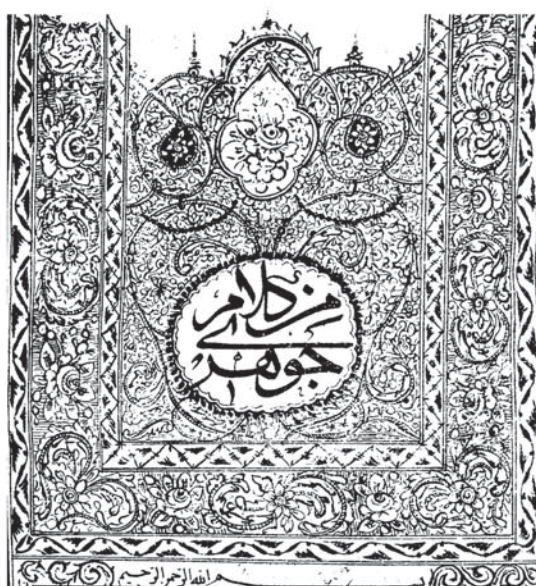
● استفاده از کلمه بیت الشفا با عبارت «در بیت الشفای مطبع نامی مَنشی نول‌کشور واقع ادرا لکهنو به حُسن و خوبی طبع شد» در کتاب *ترجمه کلیات قانون بزبان فارسی*، حسین بن عبدالله سینا؛ مترجم: فتح اله بن فخرالدین شیرازی، کانپور، ۱۳۰۷ق. / ۱۸۹۰م.؛

● استفاده از کلمه گلزمین و بهاری با عبارت «در گلزمین مطبع مَنشی نول‌کشور کانپور با بهاری طبع تازگی نو یافت» در کتاب *خارستان*، ملا مجدالدین خوافی، لکهنو، ۱۳۰۴ق. / ۱۸۸۷م.؛

● شیوه کتاب‌آرایی که در مطبوعهٔ مَنشی نول‌کشور از بدو تأسیس (۱۲۷۵ق. / ۱۸۵۸م.) با همکاری مذهبان و کاتبان، شکل گرفت و به‌مرور قوام یافت و به پختگی رسید، تبدیل به مشخصهٔ این انتشارات شد و دیری نگذشت که این

تصویر ۴. شاهنامه فردوسی، حکیم ابولقاسم فردوسی طوسی، کانپور، ۱۳۲۶ق. / ۱۹۰۹م. مأخذ: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران.

تصویر ۵. نمونه‌ای از درج عنوان کتاب، نام مؤلف و عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» در سرلوح مزدوج کتاب *طوفان البکاء*. تهران: ۱۳۰۰ق. / ۱۸۸۲م. مأخذ: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران

تصویر ۷. ذکر نام کاتب (رضاقلی خان اشقاقی سرابی تبریزی)، محل نشر (تبریز)، مطبعه (آقا علی بن محمدحسین امین‌الشرع)، تاریخ چاپ (شوال ۱۲۶۰ ق. / نوامبر ۱۸۴۴ م.) در انجامة کتاب برهان جامع، تبریز، ۱۲۶۰ ق. / ۱۸۴۴ م. مأخذ: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

تصویر ۶. مثنوی ناخدا (انیس العارفين)، آغامحمدحسین صاحب شیرازی، لکنهو، مطبع انوار محمدی، ۱۲۹۵ ق. / ۱۸۷۸ م. مأخذ: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

جدول ۳. نمونه‌هایی از کادر برای عنوان کتاب در مطبعه مَنشی نول‌کشور. مأخذ: نگارنده.

شماره	طراحی عنوان کتاب	کتاب‌شناسی	شماره	طراحی عنوان کتاب	کتاب‌شناسی
۱		عجائب المخلوقات (بی‌جا) ۱۳۱۳ ق. / ۱۸۶۵ م.	۵		دیوان ناصرعلی (کانبور) ۱۹۱۲ م.
۲			۶		مقامات حریری (لکنهو) / ۱۳۴۹ ق. ۱۹۳۱ م.
۳		اعجاز خسروی (لکنهو) ۱۲۹۳ ق. / ۱۸۷۶ م.	۷		مخزن الاسرار (کانبور) ۱۲۸۹ ق. ۱۸۷۲ م.
۴		کلیات شهید (بی‌جا) ۱۳۰۰ ق. / ۱۸۸۲ م.	۸		دیوان نیاز (لکنهو) / ۱۳۵۶ ق. ۱۹۳۷ م.

بررسی ویژگی‌های بصری صفحه عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی مطبوعهٔ منشی نول‌کشور (بر اساس نسخه‌های موجود در کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران) ۷۹-۹۳

جدول ۴. جدول طرح‌واره‌ها و بافت‌های پس‌زمینه عناوین کتاب‌ها. مأخذ: نگارنده.

شماره	طرح‌واره	نمونه پس‌زمینه عنوان	کتاب‌شناسی	شماره	طرح‌واره	نمونه پس‌زمینه عنوان	کتاب‌شناسی
۱			مجربات اکبری فارسی (کانپور) / ۱۲۹۱ق. / ۱۸۷۴م.	۹			میباید دید (کانپور) / ۱۲۹۶ق. / ۱۸۸۳م.
۲			المختصر (لاهور) / ۱۳۲۶ق. / ۱۹۰۹م.	۱۰			عجائب المخلوقات (بی‌جا) / ۱۳۱۳ق. / ۱۸۹۵م.
۳			کلیات حزین (کانپور) / ۱۳۱۱ق. / ۱۸۹۳م.	۱۱			دیوان خواجه معین‌الدین چشتی (کانپور) / ۱۳۰۲ق. / ۱۸۸۵م.
۴			بستان حکمت (لکهنو) / ۱۲۸۳ق. / ۱۸۷۰م.	۱۲			پنج گنج وزیده (لکهنو) / ۱۳۰۲ق. / ۱۸۸۵م.
۵			فرهنگ نصریه (کانپور) / ۱۲۹۸ق. / ۱۸۸۵م.	۱۳			کلیات شمس (لکهنو) / ۱۳۰۲ق. / ۱۸۸۴م.
۶			خارستان (کانپور) / ۱۳۲۹ق. / ۱۹۱۱م.	۱۴			کلیات صائب (بی‌جا) / ۱۲۹۲ق. / ۱۸۷۹م.
۷			کلیات حزین (کانپور) / ۱۳۱۱ق. / ۱۸۹۳م.	۱۵			مقامات حریری (بی‌جا) / ۱۳۰۲ق. / ۱۸۸۴م.
۸			نفحات الانس مع سلسله الذهب (کانپور) / ۱۳۱۱ق. / ۱۸۹۳م.	۱۶			ام‌العلاج (بی‌جا) / ۱۳۱۰ق. / ۱۸۹۳م.

اشاره به این اطلاعات در این کتاب‌ها شناسایی نشده است، از جمله: عنوان، نام مؤلف، نام مصحح، نام کاتب یا عباراتی چون «کتبه...» و «به خط...»، نام مطبوعه یا عباراتی چون «در کارخانه...»، «در مطبوعه...» و «در دارالانطباع...». نام حامی چاپ یا عباراتی چون «به سعی و اهتمام...» و «به خواهش...»، محل طبع یا عباراتی چون «فی دارالسلطنه...» و «در دارالخلافه...» و تاریخ چاپ (تصویر ۷).

شیوهٔ صفحه‌آرایی توسط دیگر ناشران هندی، خصوصاً ناشران ساکن در لکهنو، چون مطبع انوار محمدی و مصطفایی و کریمی، نیز مورد‌گرفته‌برداری قرار گرفت و به اشکال دیگری توسعه یافت (تصویر ۶). بسیاری از اطلاعاتی که در صفحه‌عنوان منشورات منشی نول‌کشور آمده، به‌پیروی از نسخه‌های خطی، در انجامهٔ کتاب‌های چاپ سنگی در ایران آمده و صفحهٔ مجزایی برای

جدول ۵. نمونه‌هایی از به‌کارگیری ریتم در بخش نام و محل انتشارات در صفحه‌های عنوان در انتشارات منشی نول کشور. مأخذ: نگارنده.

شماره	عبارت در معرفی ناشر صفحه عنوان	عبارات بازخوانی شده	کتاب‌شناسی
۱		در مطبع فیض منبع منشی نول کشور به طبع جهان آگین نقش قبول بر کرسی دل نشانیده	آیین اکبری (لکهنو) ۱۳۱۰ق. / ۱۸۹۳م.
۲		در مطبع منشی نول کشور به طبع تازه رونق‌گزین نوی شد	اعجاز خسروی (لکهنو) ۱۲۹۳ق. / ۱۸۷۶م.
۳		در مطبع نامی منشی نول کشور بطبع مزین مقبول جهان گردید	مظهر العجائب (لکهنو) ۱۲۹۱ق. / ۱۸۷۳م.
۴		در مطبع نامی منشی نول کشور با اهتمام بهگوندايال انجیب طبع شد.	قرابادین کبیر (بی‌جا) بی‌نا
۵		در مطبع منشی نول کشور اواقع در آ لکهنو به طبع مزین مطبوع شد	مکتوب امام ربانی (لکهنو) ۱۳۰۳ق. / ۱۸۸۶م.
۶		در مطبع نامی منشی نول کشور به طبع مزین مقبول جهان شد	مخزن العلوم (بی‌جا) ۱۲۹۵ق. / ۱۸۷۸م.
۷		در مطبع نامی منشی نول کشور به طبع مزین مقبول جهان شد	مخزن الاسرار (کانپور) ۱۳۲۳ق. / ۱۸۷۲م.
۸		در مطبع نامی منشی نول کشور کانپور بگشایش انطباع رونقی تازه یافت	لطائف اللغات (کانپور) ۱۳۲۳ق. / ۱۹۰۵م.
۹		در مطبع منشی نول کشور به طبع رنگین روکش گلستان شد	گلستان (لکهنو) ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م.
۱۰		در مطبع منشی نول کشور به طبع رونق‌آگین مقبول ناظرین شد	عجائب القصص (کانپور) ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م.

نتیجه

منشی نول کشور برای حدود چهل سال یکی از ناشران نوگرا و سبک‌ساز در صنعت چاپ هند بوده است. منشورات این انتشارات نه تنها به لحاظ ادبی قابل اعتنا و باعث گسترش و اعتلای دانش و بینش در میان ساکنان شبه‌قاره بوده، به لحاظ بصری نیز الگویی برای طراحی کتاب به دست دیگر ناشران هندی داده است. این سبک نو، که بیشتر در طراحی صفحات عنوان متجلی شده، باعث شده تا صفحات آغازین دل‌انگیزی در برابر چشم مخاطبان قرار گیرد. در حالی که صفحات عنوان در کتاب‌های مورد بررسی در قالب ساختاری مشخص و منسجم طراحی شده، هنرمندان امکان ابراز خلاقیت و نوآوری را داشته‌اند و به فراخور متن کوشیده‌اند تا ابتکاراتی در متن و تصاویر در این صفحات به وجود آوردند. بدعت‌های این انتشارات را می‌توان به شکل زیر طبقه‌بندی کرد: الف. تقسیم‌بندی صفحات عنوان و اختصاص هر بخش به یکی از اطلاعات شناسنامه کتاب از جمله یاد خداوند، عنوان کتاب، نام پدیدآورنده، تاریخ طبع، محل نشر و ناشر. ب. استفاده از طیف گسترده‌ای از تزئینات و واگیره‌های انتزاعی تا بازنمایانه (گیاهی) در طراحی صفحات عنوان که غالباً در طراحی حاشیه به کار رفته است. ج. بهره‌گیری از عبارات شعرگونه و مقفا که غالباً شامل کلمات منتهی به حروف مدور هستند. در این حالت نه تنها مخاطب از خواندن عبارات شعرگونه لذت می‌برد، بلکه از دیدن ریتم و نظمی که کاتب با تکرار حروف مدور ایجاد کرده، به لحاظ بصری کامجو می‌گردد. د. بهره‌گیری از بافت‌های ابداعی در قالب شبکه‌های دایره، مربع، لوزی و غیره در پس‌زمینه عنوان کتاب. ناشران دیگر شبه‌قاره، به سبب استقبال مردم از این ابتکار بصری و لسانی، به الگوبرداری از طراحی صفحات عنوان پرداختند و این شیوه طراحی که توسط انتشارات نول کشور پایه‌ریزی شده بود الگویی شد برای طراحی صفحات عنوان در کتاب‌های هندی شد. گفتنی است که این شیوه مخصوص و ابداع انتشارات منشی نول کشور و بعدتر ناشران هندی منشورات فارسی بوده و، به رغم تبادلات فرهنگی گسترده میان ناشران ایرانی و هندی، و ورود کتاب‌های چاپ هند به بازار ایران، نمونه‌های مشابه این صفحه‌عنوان در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی دیده نشده است.

منابع و مآخذ

- بزرگ‌چمی، ویدا. ۱۳۸۶. «منشی نول کشور و فرهنگستان زبان و ادب فارسی»، نامه انجمن، ش ۲۶: ۱۱۸ - ۱۳۶.
- بوذری، علی. ۱۳۸۵. «نگاهی به سرلوح در کتب چاپی دوره قاجار»، کتاب ماه کلیات، س ۹، ش ۱۰۳ - ۱۰۴: ۴۰ - ۴۵.
- بوذری، علی. ۱۳۹۰. «نخستین کتاب چاپ سنگی در ایران؛ قرآن، تبریز، ۱۲۴۹ق»، نامه بهارستان، س ۱۲، ش ۱۸ - ۱۹: ۳۶۷ - ۳۷۰.
- بوذری، علی. ۱۳۹۵. «احیای یک متن فراموش‌شده، نسخه‌های چاپی و خطی هزارویک شب»، در: همایش ۱۷۰ سال کتابخای با هزارویک شب: ۱۳-۴۴.
- حسین‌زاده، زهرا؛ عظیم‌زاده، طاهره. ۱۳۹۵. «رویگرد آثار چاپ سنگی چاپخانه منشی نول کشور با تأکید بر آثار موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی»، در: همایش نقش منشی نول کشور...: ۱۲۳ - ۱۳۴.
- رضوی، شمیمه. ۱۳۹۵. «روزنامه اوده»، ترجمه ظهیر عباس ریحان، در: همایش منشی نول کشور: ۵۳ - ۵۶.
- زمانی، آصفه. ۱۳۹۵. همایش منشی نول کشور و خدمات ادبی ایشان. ترجمه ظهیر عباس ریحان. تهران:

وراقان.

سلطانی‌فر، صدیقه. ۱۳۸۵. «منشی نول کشور: احیاگر کتب فارسی». فصلنامه کتاب، ش ۶۷: ۲۱۵-۲۲۲.

شگلو، اولمپادا. ۱۳۹۱. «تأثیر نسخه‌های خطی بر کتاب‌های چاپ سنگی فارسی هند در قرن نوزدهم». در: مهاجر: ۱۰۷-۱۲۶.

عامر، خان محمد. ۱۳۸۱. «منشی نول کشور و روزنامه‌نگاری». نامه پارسی، س ۷، ش ۳: ۱۷۳-۱۸۲. غلامی جلیسه، مجید. ۱۳۹۰. «تحقق رویای چاپ فارسی در شرق ب دست چارلز ویلکینز». پیام بهارستان، د ۲، س ۴، ش ۱۳: ۱۰۲۰-۱۰۲۹.

غلامی جلیسه، مجید. ۱۳۹۴. منشی نول کشور، خادم نشر فارسی. تهران: خانه کتاب.

غلامی جلیسه، مجید؛ احمدی‌نیا، جواد. ۱۳۹۲. رساله جهادیه. قم: عطف.

فاضل هاشمی، محمدرضا. ۱۳۸۸. «کتابهای چاپ سنگی مطبوعه نولکشور در کتابخانه آستان قدس رضوی»، شمس، دوره ۱، ش ۱: ۱-۲.

قلیچ‌خانی، حمیدرضا. ۱۳۹۵. خدمات کاتبان هندو به زبان و ادب فارسی: منشی نوال کشور. تهران: وراقان. مهاجر، شهرزاد (گردآورنده و مترجم). ۱۳۹۱. چاپ سنگی فارسی از نگاه شرق‌شناسان: هشت مقاله درباره تاریخچه چاپ سنگی فارسی. تهران: پیکره

نورانی، سیدامیرحسن. ۱۳۹۵. خطاطان و خوشنویسان چاپخانه منشی نول کشور. ترجمه لایلا عبدی‌خجسته. تهران: وراقان.

همایش ۱۷۰ سال کتابخوانی با هزار و یک شب. ۱۳۹۵. مجموعه مقالات همایش ۱۷۰ سال کتابخوانی با هزار و یک شب. به کوشش علی بوذری. تهران: خانه کتاب.

همایش منشی نول کشور و خدمات ادبی ایشان. ۱۳۹۵. یادبود منشی نول کشور. به کوشش آصفه زمانی. تهران: وراقان.

همایش نقش منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی در جهان. ۱۳۹۵. نامه منشی: مجموعه مقالات نقش منشی نول کشور در گسترش زبان و ادبیات فارسی در جهان. به کوشش مجید غلامی جلیسه. تهران: وراقان.

Shaw, Graham. 1981. *Printing Calcutta to 1800: A description and Check list of Printing in Late 18th-century Calcutta*. London: Bibliographical Society: 69-73.

Stark, Ulrike. 2007. *An Empire of Books: The Naval Kishore Press and the Diffusion of the Printed Word in Colonial India*. Ranikhet: Permanent Black.

- Translated by Layla Abdi-Khojaste, Tehran, Varāqān.
- Qlichkhāni, Hamid-Rezā, 2015, *Services by Hindu Scripts to the Persian Language and Literature: Munshi Naval Kishor*, Tehran, Varāqān.
- Razavi, Shams, 2015, “Awdh Newspaper”, In the Memorial of Munshi Nawal Kishore, Translated by Zahir Abbās Rayhān, 53-56.
- Scheglova, Olympiada Pavlovna, 2011, “The Influence of Manuscripts on Indian Persian Lithographic Books in the Nineteenth Century”, in *Lithography from the Foreign Orientalists’ Point of View*, Tehran, Paykare, 107-126.
- Shaw, Graham, 1981, *Printing Calcutta to 1800: A description and Check list of Printing in Late 18th-century Calcutta*. London: Bibliographical Society: 69-73.
- Soltāni-far, Sadighe, 2005, “Munshi Navak Keshore: Reviver of Persian Books”, *Fasl-nāme-ye Ketāb*, No. 67, autumn 2005, 215- 222.
- Stark, Ulrike, 2007, *An Empire of Books: The Naval Kishore Press and the Diffusion of the Printed Word in Colonial India*, Permanent Black.
- Zamāni, Āsefe, 2015, *Congress on Munshi Navak Keshore and his literary Services*“, Translated by Abās Zahir, Tehran, Varāqān.

To clarify the issue, in some cases, examples of lithography in Iran have been provided. Moreover, to organize this study which is qualitative in terms of its data, and practical in terms of its goal, various sources like books, articles, archives, databases, and various tools such as observation and imaging and studying documents and library research have been used. The results of the study are presented in three sections: visual structure (praising God, book title, writer, publication date, place of publication, publisher), the way the book information is presented, and the embellishments. The innovations of these publications can be classified as follows: A. Dividing the title pages and assigning each section to one of the information in the book, including the remembrance of God, the title of the book, the name of the author, the date of publication, the place of publication and the publisher. B. Use of a range of abstract to figurative (plant) ornaments in the design of title pages. C. Use of poetic and humorous expressions that often contain words leading to circular letters. In this case, not only the audience enjoys reading the poetic phrases, but also visually sees the rhythm and order created by the scribe by repeating the circular letters. Other publishers of the subcontinent embodied the design of title pages because of the public acceptance of this visual and linguistic initiative, and this design method, founded by Newcastle Publications, became a model for designing title pages in Indian books. It should be noted that this special method was invented by Munshi Newelshour Publications and later by Indian publishers of Persian publications. This research reveals that Nawal Kishore publishing house has used various visual elements in the form of recursive embellishments around the pages.

Keywords: Munshi Nawal Kishore, Lithography, Title Page, Book Embellishments, Persian Books Published in India

References: 2015, *Nāme-ye Munshi*, Tehran, Varāqān.

Āmer, Khān Mohammad, 2002, "Munshi Naval Kishor and Journalism", *Nāme-ye Parsi*, No. 3, autumn 2002, 173-182.

Boozari, Ali, 2005, "A Study on the Head Chapter in the Lithographed Books in Qajar Era", *Ketāb-e Māh Koliyāt*, no. 103-104-105, summer 2005, 367-370.

Boozari, Ali, 2011, "The First Printed Book in Iran: Qurān 1249", *Nāme-ye Bahārestān*, No. 18-19, 367-370.

Boozari, Ali, 2016, "Reviving A Forgotten Text, Prints and Manuscripts of One Thousand and One Nights", in *Proceeding of Congress on 170 Years Book and Book reading with One Thousand and One Nights*, Tehran, Khāne-ye Ketāb, 13-44.

Bozorg Chami, Vidā, 2007, "Munshi Nawal Kishore and Academy of Persian Language and Literature", *Nāme-ye anjoman*, no. 26, summer 2007: 118-136.

Fazel Hāshemi, Mohammad-rezā, 2009, "Lithographed Books Published by Naval Kishore in Āstān-e Qods Razavi Collection", *Shamse*, No. 1, spring and summer 2009, 1-2.

Gholāmi Jalise, Majid, 2011, "The Realization of the Dream of Persian Printing in the East by Charles Wilkins". *Payām-e Bahārestān*, No. 13, autumn 2011, 1020 – 1029.

Gholāmi Jalise, Majid, 2014, *Munshi Naval Kishor*, Tehran, Khāne-ye Ketāb.

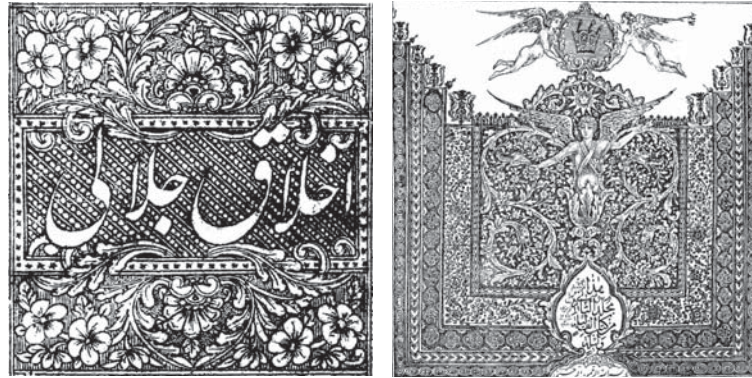
Gholāmi Jalise, Majid; Ahmadiniā, Mohammad-Javād, 2009, *Resāle-ye Jahādeye*, Qom, Atf. Hosien-zādeh, Zahrā; Azim-zādeh, Tāhere, 2015, "An Approach of Lithography Works of Munshi Navak Keshore's Printing House with an Emphasis on the Āsatān-e Qods-e Razavi Collection", In *Nāme-ye Monshi*, Tehran, Varāqān, 123-134.

Nourāni, Sayed Amir-Hosien, 2015, *Scripts in the Munshi Naval Kishor's Printing House*,

Analyzing the Visual Elements of Title Pages of Persian Lithographed Books Published by Munshi Nawal Kishore (Base on the Collection of the National Library in Iran) *

Ali Boozari, Assistant Professor, Graphic Design and Illustration Department, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

Received: 2020/09/05 Accepted: 2021/02/07

In Munshi Nawal Kishore (1836-1895) was an Indian journalist, translator, scholar and publisher who, by publishing original and translated books in Persian, had an indisputable role in the promotion of Persian language and literature beyond the borders of Iran, especially in the Indian subcontinent. Many Persian books for the first time, and last time, have been published in India, in Nawal Kishore Publishing house. For about forty years Munshi Nawal Kishore was among the modernist and progressive publishers in India. The books of his publishing house had high literary value and helped to the expansion and excellence of knowledge and insight among the inhabitants of the Indian peninsula. Moreover, publishing hundreds of Persian books – some of which never republished in other Persian-speaking countries like Iran – and exporting them to these countries, helped to the expansion of Persian language and literature in Persian-speaking countries. Moreover, Nawal Kishore publishing house was a leading publisher in terms of book design and introduced a new style for the title pages of its books. Here, the cooperation between gilders and scribes (then “designers”) lead to eye-catching introduction pages for readers. The interesting point about these books is the unique embellishments and spectacular aesthetic structure of their title pages, which distinct them from other lithographed books. From its early days, this publishing house designed a special structure for the title pages of its books to present the book information, including the title, writer, publisher, publication date and place of publishing. This structure becomes a standard for the later Indian books. The purpose of the present study is focusing on the design of title pages in Persian books of Munshi Nawal Kishore Press, to investigate the contribution of these publications in book design in India. The statistical population of this research is 200 titles of Persian books, published between the years 1282-1326 AH. / 1865-1909 and now exist in the collection of National Library of Iran. These books are subject-free and their only feature is that they are visually examined and researched. This research seeks to answer the question that: what were the visual features of the title page that exists in the Persian lithographed books of Munshi Nawal Kishore Press? and this publication is in such a way that it has been obtained to build other systems of medical science books on the page. In this research, it is organized in three parts; after mentioning the background and research method, it is published in Munshi Nawal Kishore and then its feature is introduced visually and described in various sections.